

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК: 930:02(477)''18/19''

<http://doi.org/10.5281/zenodo.400767>**Іванюк О. Л.,**кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Київського університету імені Бориса Грінченка

ПОЛКОВІ БІБЛІОТЕКИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядається процес становлення полкових бібліотек військових підрозділів імперської армії, які утворювалися або перебували у Наддніпрянській Україні у ХІХ – на поч. ХХ ст. Автор здійснив короткий огляд історіографії питання, акцентувавши увагу на працях дослідників різних часів – О.К. Пузиревського, З.П. Левашової, С.М. Лютова, А.М. Панченко, М.Ю. Матвєєва та ін. Увага приділена законодавчій базі яка визначала основні засади утворення й функціонування полкових бібліотек. Спираючись на наукові розвідки військових істориків ХІХ – поч. ХХ ст., визначено мету утворення, шляхи комплектування полкових бібліотек, здійснено аналіз фондів книгозбірень.

Ключові слова: полкова бібліотека, фонди бібліотек, військовий підрозділ, Севастопольська морська бібліотека, полковий бібліотекар, офіцерські збори.

Іванюк О.Л. ПОЛКОВЫЕ БИБЛИОТЕКИ НАДДНЕПРЯНСКОЙ УКРАИНЫ В ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ ВВ.

В статье рассматривается процесс становления полковых библиотек воинских подразделений имперской армии, которые образовывались или были размещены в Надднепрянской Украине в ХІХ – в начале ХХ вв. В исследовании обращено внимание на законодательные акты, которые регламентировали создание и функционирование полковых библиотек. Опираясь на научные исследования военных историков ХІХ – нач. ХХ вв., были определены цели создания, пути комплектования полковых библиотек, осуществлен анализ их фондов.

Ключевые слова: полковая библиотека, фонды библиотек, военное подразделение, Севастопольская морская библиотека, полковой библиотечарь, офицерское собрание.

Ivanyuk O.L. OVER DNIEPER LAND UKRAINIAN REGIMENTAL LIBRARIES AT XIX – BEGINNING XX CENTURY

Process of imperial army military unit's regimental libraries establishment is described in the article. That libraries were established or was already exist on Over Dnieper land Ukraine at XIX – beginning XX century. Author conducted short review historiography of the issue, focusing on studies of the different times researchers: O.K. Puzyrevs'koho, Z.P. Levashovoyi, S.M. Lyutova, A.M. Panchenko, M.Yu. Matveyeva. Attention draw to regulatory environment, that determined main principals of establishment and operations regimental libraries. In particular, it was analyzed: decree regarding educating of enlisted man (1859), "Policy directive regarding Officer Assembly in regimental unit" (1884), «Internal Service Regulations» (1910), etc.

Purpose of establishment, ways of acquisition regimental libraries based on military historian's scientific researches XIX – beginning XX century were determined. Library's collection analysis was conducted. During research it was determined that majority of the regimental libraries haven't got professional and special literature, they were supplied on spontaneous way by entertaining issues. Regimental libraries operations were regulated by special rules, enforced by regimental unit Officer Assembly. Librarian were appointed for library operation purposes. Responsibilities of a librarian were: store, cataloging, delivery of books, recording loss of an issue and money spend form libraries fund. Librarian operations and library stock has been controlling by special officers' board. Also, author mentioned that one of the main disadvantages of Over Dnieper land Ukrainian Regimental libraries was their continual reestablishment. It was related to military unit relocation during which issues were resold or lost. Issues were stored in improper premises. It was determined by research that among Over Dnieper land Ukrainian Regimental libraries Sevastopol Navy Library were distinguished by its uniqueness. It has the one of the biggest book collection. Library of 11 Izyum Dragoon Guards has ukrainophone literature department, even Ukrainian language was forbidden.

Key words: Regimental library, libraries fund, military unit, Sevastopol Navy Library, regimental librarian, Officer Assembly.

Постановка проблеми. На початку ХІХ ст. у Російській імперії відбулися іс-

тотні зміни в царині розвитку науки і просвітництва, було розгорнуто аматорські й

організовані державою історичні дослідження, спрямовані на вивчення писемної й книжкової культури. На межі XVIII-XIX ст. набувало розвитку військово-книговидання й книгорозповсюдження. Все це сприяло зародженню у військовому середовищі ідей поширення освіченості й інтелектуального самовдосконалення як офіцерського, так і солдатського складу військових підрозділів. Читання періодичних видань і книг, обговорення професійних питань і новинок у військовій справі знаходили підтримку у командування і спонукало до організації полкових книгозбірень. Особливо стрімкими темпами полкові бібліотеки розвивалися у другій половині XIX – на початку XX ст. Їх генеза була пов'язана з процесом імперських ліберальних реформ, а також реформуванням бібліотечної справи, оскільки наприкінці 60-х рр. значна частина полкових бібліотек знаходилася на межі свого існування.

Аналіз актуальних досліджень. Перші історіографічні дослідження, присвячені полковим бібліотекам з'явилися ще у XIX ст. Їх авторами переважно були офіцери військових підрозділів які здійснювали наукові розвідки з історії полків. Серед них: О.О. фон Адлерберг, Г.О. Мін, П.П. Дірін, О.М. Афанасьєв та ін. Згодом, вийшли друком більш ґрунтовні дослідження Б. Демпіша, В. Уляницького, які аналізували функціонування, структуру, значення бібліотек. У 1883 р. професор, військовий історик О.К. Пузиревський уклад каталог для військових офіцерських бібліотек, який поповнювався і удосконалювався упродовж 1886-1902 рр.

Радянська історіографія приділяла проблемі значно менше уваги, оскільки ставлення до імперської армії на державному рівні було політично й ідеологічно заангажованим. У 1950 р. опубліковано працю З.П. Левашової «Библиография русской военной библиографии». Дослідження містило анотації до значної кількості каталогів військових бібліотек, а також вказівники періодичних видань.

Піднесення досліджень припало на кін. XX – початок XXI ст. У цей час з'явилася низка публікацій. Серед них дослідження В.І. Баяндіна, А.І. Слуцького,

С.М. Лютова. Сучасна історіографія представлена переважно роботами російських науковців. Чільне місце займають дослідження А.М. Панченко, М.Ю. Матвєєва, С. Лютова [15; 17; 22; 23].

Метою дослідження є висвітлення процесу становлення полкових бібліотек у XIX – на початку XX ст. Відповідно до мети сформульовано такі дослідницькі завдання: висвітлити процес становлення полкових бібліотек у Наддніпрянській Україні, визначити принципи їх формування, проаналізувати структуру фондів книжкових збірень.

Виклад основного матеріалу. Полкові бібліотеки почали утворюватися на початку XIX ст. У 1810 р. вони з'явилися у гвардійських (перша – у лейб-гвардії Семєнівського полку), а з 1817 р. у інших військових підрозділах. Спочатку було організовано полкові офіцерські, а згодом і солдатські книгозбірні. Засновником бібліотек у військових підрозділах вважається генерал від артилерії, граф О.А. Аракчєєв. Завдяки його зусиллям, у 1824 р. у полках військових поселенців 1-ої гренадерської дивізії було відкрито перші просвітні заклади такого типу. На започаткування кожної з цих бібліотек держава передбачала виділення 1000 руб. [2, с. 536].

Одним з перших потужних збірень у Наддніпрянській Україні, стала, заснована у 1822 р., за ініціативи лейтенанта В.І. Мєліхова, Морська бібліотека у Севастополі [20, с. 209]. Книгозбірнею опікувалися Офіцерські збори. У 1834 р. її директором було обрано капітана першого рангу, командира корабля «Імператриця Марія» Г.А. Папахристо, обов'язки бібліотекаря покладено на М.І. Закревського [8, с. 201].

Основою для запровадження полкових солдатських бібліотек стало розпорядження про навчання грамотності нижніх чинів і відрахування на придбання літератури по 10 коп. на рік у 1859 р. Держава у 1877 р. розпочала організацію солдатських [3, с. 537]. У зв'язку з ухваленням у 1910 р. «Статуту внутрішньої служби» розпочався процес створення низки солдатських і ротних бібліотек. Вони мали забезпечувати потреби унтер-офіцерів, а також солдат які

ледве вміли читати. Фонди солдатських бібліотек мали включати статути, накази, інструкції, книги військового, духовного й морального змісту, белетристику, видання з історії, географії, природничих наук, гігієни, медицини тощо [12].

Розвиток полкових бібліотек пов'язаний з імперськими ліберальними реформами 60-70-х рр. XIX ст. Упродовж 1860-1865 рр., запроваджуючи зміни в армії, військове міністерство сприяло їх утворенню у військових підрозділах. Як результат, на 1866 р. майже кожен полк, мав власну бібліотеку.

У 1869 р. у складі військового міністерства було створено спеціальну комісію «об устройстве военных библиотек и военных собраний», яка в першу чергу зосередила зусилля на збиранні відомостей про вже діючі книгозбірні [18, с. 60]. В урядових колах добре розуміли що офіцерам упродовж служби необхідно підтримувати й удосконалювати як фахові, так і загальні знання. У зв'язку з цим рекомендувалося обов'язково включити до фондів військових бібліотек книги з історії в цілому й військової історії, зокрема, військового мистецтва, фортифікації, математики, топографії тощо.

Упродовж 70-80 рр. було оприлюднено низку указів, які стосувалися полкових бібліотек. У 1873 р. наказ № 8 передбачав виділення державних коштів на утворення й утримання офіцерських бібліотек. У 1884 р. прийнято «Положение об офицерских собраниях в отдельных частях войск». Пункти 46-48 окреслювали певні аспекти функціонування полкових книгозбірень [26, с. 161-162]. У 1889 р. було затверджено «Положение об инженерных библиотеках в корпусе военных инженеров» [13].

Полкові бібліотеки утримувалися за рахунок заробітної платні офіцерів військових підрозділів. Але грошові стягнення мали становити не більш ніж одну другу, від загальної суми. Наприклад, пересічний кавалерійський полк, який дислокувався у Наддніпрянській Україні (частина з них була сформована на основі козацьких Слобідських) мав, бібліотечну суму яка становила біля 345 крб., на рік. Цих коштів було достатньо, щоб упродовж кількох років

забезпечити фонди необхідними для навчання й виховання виданнями [5, с. 267].

Відповідно до указу Олександра II від 1874 р. «Об Уставе военных собраний», передбачалося виділяти з державного бюджету 150-300 руб. на кожен офіцерську бібліотеку [17, с. 149]. Але були й унікальні випадки коли монарші особи опікувалися окремими військовими бібліотеками, виділяючи на їх розвиток або відновлення колосальні кошти. Так, імператор Микола I видав кілька розпоряджень: у 1834 р. про надання Морській бібліотеці у Севастополі 46 тис. рублів асигнаціями для її облаштування [8, с. 202], а згодом, у 1855 р. – 25 тис. руб. сріблом з Державного Казначейства на відшкодування збитків завданих Кримською війною [6, с. ХСV]. Забезпечував функціонування полкових книгозбірень бібліотекар. Він обирався офіцерськими зборами. До прийняття Військового статуту 1874 р. посаду бібліотекаря займали полковий священик, помічник лікаря, полковий писар, та інші особи які не належали до офіцерських чинів. Після, бібліотекарями обирали виключно офіцерів на термін до двох років і лише з числа тих осіб які не менш ніж три роки служили у підрозділі.

Бібліотекар виконував такі функції: зберігання, каталогізація, видача книг, фіксація витрат бібліотечних грошей (шнурова книга подавалася на підпис командира підрозділу). Бібліотекар мав двох помічників. Для ведення справ залучався полковий писар. За потребою, до бібліотеки прикріплювався переписувач. Його обов'язком було збереження бібліотеки. Навіть під час передислокації він знаходився при бібліотечній фурі у полковому обозі.

Каталогізація передбачала фіксацію часу виписки або закупівлі книги, нумерацію і внесення у відповідну графу каталогу й відділу, кількість томів, ціна видання з палітуркою. Складалися як алфавітний, так і систематичний каталоги [32, с. 278]. Але, зазвичай, каталоги складалися безсистемно й нагадували звичайні описи, які не дозволяли читачеві орієнтуватися у фондах бібліотек [4, с. 375].

Діяльність бібліотекаря і стан фондів контролювався комісією, яка складалася з

штаб-офіцера, обер-офіцера й скарбника. Її обов'язком було провести переоблік й доповісти про результати командиру підрозділу. Переоблік проводився на початку січня перед обранням або переобранням посадових осіб [5, с. 269]. За втрату або псування книг було передбачено штраф – кошти вираховувалися із заробітної платні. Для полкових бібліотек не відводилося спеціальних приміщень. Видача книг відбувалася у певні дні й години. Користуватися виданнями можна було упродовж чітко визначеного терміну. За невчасне повернення стягувалися кошти від 1 до 5 копійок на добу [5, с. 271].

Ще у 1821 р. В.І. Меліхов запропонував проект своєрідних правил функціонування Морської бібліотеки у Севастополі. Він містив 15 пунктів. Серед них:

1. На утворення бібліотеки командування виділяє по 1 копійці з рубля усіх морських офіцерів, артилерійських і медичних чиновників Чорноморського флоту.

4. Генерали не беруть участі в пожертвах, але вважаються попечителями закладу.

5. Для управління бібліотекою має бути створений комітет із одного флагмана, який призначається вищим керівництвом і трьох офіцерів, які щорічно обираються.

6. Для утримання книг необхідно мати трьох чиновників, з яких має бути один бібліотекар, а інші його помічники, один з них має посідати посаду секретаря, а інший скарбника.

7. Крім комітету який керує бібліотекою, щорічно призначається тимчасовий комітет, для перевірки бібліотеки, коштів і шнурованих книг... Він має складатися не менш ніж з 15 осіб.

10. Офіцер який отримав книгу, може утримувати її упродовж місяця, після чого має обов'язково її повернути. Якщо після місячного терміну вона не буде повернена, комітет звертається до флотського командування про вирахування з офіцера вартості книги [20, с. 211-212]. Цей статут діяв упродовж 5 років.

У «Военном сборнике» за 1866 р. було опубліковано правила однієї з полкових бібліотек. Вони мали такі пункти:

1. Бібліотекар обирається товариством офіцерів.

2. Для перевірки сум, ревізії бібліотекаря й нагляду за правильним управлінням бібліотекою, утворюється комісія, яку обирає товариство офіцерів усього полку, з кожного чину по одному представнику.

3. Сума утворюється шляхом вирахування з річного утримання кожного з офіцерів по 1%. У випадку потреби, комітет може встановити вирахування у 2%.

4. Сума знаходиться у розпорядженні бібліотекаря. Перевірка витрат проводиться комітетом.

5. Бібліотекар веде чотири книги:

а) каталог наявним у бібліотеці книгам;

б) про видачу й повернення книг;

в) для заяв про бажання придбати певні видання;

г) прибутково-видаткова.

6. Книга видається на руки виключно переплетеною.

7. Бібліотека утримується в особливо приміщенні [10, с. 95].

До фондів полкових бібліотек належала достатньо різноманітна література. Неподібною були випадки описані П. Мартяновим: *«Офицеры, выбранные библиотекарями, не задавали себе труда составить хотя какой-нибудь план для выписки книг, а потому приобретали первые попавшиеся под руку в книгопродавческих каталогах. От этого, вместо необходимых и полезных сочинений, должны составлять библиотеки, в них встречаются: «Первоначальный способ изучения итальянских языков», «Тысяча анекдотов» и другие»* [16, с. 123]. У свою чергу, В. Востросаблін у військовій газеті «Разведчик» зазначав: *«Склад библиотек, крім військового відділу, переважно випадковий»* [4, с. 375].

Наприклад, у 1865 р. до бібліотеки одного з полків було виписано такі видання: «История царствования Петра Великого» професора Петербурзького університету, академіка Імператорської Академії Наук М.Г. Устрялова (том IV), «Всемирная история» (від 7-го тому), «История восемнадцатого столетия и девятнадцатого до падения Французской империи» німецького

історика Ф.К. Шлоссера, «Полное собрание сочинений» британського історика Т.Б. Маколея (від 8-го тому), «История России с древнейших времен» професора Московського університету С.М. Соловйова (від 9-го тому), «История цивилизации в Англии» британського історика Г.Т. Бокля, «Документы, объясняющие историю западного края», «История XIX столетия» німецького історика Г.Г. Гервінуса, «История Филиппа II» американського історика В. Прескотта, «Рассуждения и исследования» англійського філософа-позитивіста Д.С. Мілля, «История войны 1813 года за независимость Германии» «История войны 1814 года во Франции и низложения Наполеона I, по достоверным источникам» російського військового історика, генерал-лейтенанта М.І. Богдановича, «История французской революции» німецького історика Г. Зібеля тощо [10, с. 94].

Згадуючи про військову службу у 58 Празькому полку й полкову книгозбірню П. Саксаганський (Тобілевич), який після закінчення Одеської юнкерської школи упродовж п'яти років служив у цьому підрозділі, писав: «...записався в книгозбірню, зачитувався Плутархом, Гете, Гайне, Джіованолі. Почав на пам'ять вивчати Гомера» [28, с. 69].

Фонди полкових бібліотек урізноманітнювали періодичні видання. Найчастіше до них потрапляли: військова газета «Русский инвалид», «Московские ведомости», «Голос», «Биржевые ведомости», «Будильник», «Русское слово» тощо [10, с. 97]. Наприклад, у описі бібліотеки сумського гусарського полку, який на той час квартирував у Москві, зазначалося: «На столі лежали «Новое время», «Русское слово», «Русский инвалид», «Вестник Русской конницы», «L'Illustration», «LeSport» [7, с. 129].

У окремих випадках, наприклад, до київських офіцерських бібліотек у 1898 р. було придбано топографічні карти, моделі інженерних споруд, предмети які стосувалися військової справи й військового мистецтва [13]. Зміст фондів полкових бібліотек, також, регламентувалася низкою циркулярів Головного штабу. Так, циркуляри № 435 1878 р., № 102, 179 1880 р. вказува-

ли на необхідність мати полковим бібліотекам перелік підручників і різноманітних друкованих видань, які б відповідали програмі вступу до Миколаївської Академії Генерального штабу й Михайлівської Артилерійської академії й дозволяли офіцерам підготуватися до вступних випробувань [30, с. 767].

На комплектування фондів впливала як військова, так і цивільна цензура. 5 січня 1884 р. Височайшим повелінням було заборонено нижнім чинам придбання друкованих творів, які мали антиурядовий, антицерковний і еретичний зміст, передбачено вилучення з книгозбірень «неблагонадійних» видань. Підлягали реквізії з полкових бібліотек журнали «Отечественные записки» (1867-1884 рр.), «Современник» (1856-1866 рр.) тощо. У той самий час імперська цензура наполягала на запровадженні у книгозбірнях обов'язкового розділу, який би містив богословську літературу й видання релігійного змісту. На думку Святішого Синоду, до його формування мали бути залучені полкові священники. Особливу увагу імперська цензура звернула на національні окраїни. У Наддніпрянській Україні було запроваджено обмеження щодо друку й поширення творів українською мовою.

Поряд з тим, незважаючи на заборони, продиктовані Валуєвським циркуляром і Емським указом, і рекомендації комісії під керівництвом міністра внутрішніх справ О. Тимашева вилучити з усіх бібліотек книжки написані українською мовою або ж «українофілами», окремі полкові бібліотеки Правобережної України, поповнювали свої фонди україномовною літературою. Наприклад, у книгозбірні 11 Ізюмського драгунського полку було створено україномовний відділ. Так, Олена Пчілка у своїй «Автобіографії» згадувала: «Офицерское собрание» драгунського полку само просило мене, щоб і для їхньої бібліотеки виписати теж українських книжок на їхні кошти, і я те зробила» [27, с. 28].

У той самий час під час переобліків інколи відбувалося виключення з фондів бібліотек книг, які заборонялися цензурою або на думку командування шкодили вихованню особового складу. Наприклад, до

переліку таких видань входили: «Лондонские тайны» Ф. Троллопа, «Вечный жид», «Маркиз Леторьер» Е. Сю, «Граф Монтекристо», «Женская война» А. Дюма, «Лоцман» Ф. Купера, тощо [10, с. 95].

Загалом, російський літератор П.К. Мартьянов писав: *«Мы видели библиотеки, где шкафы ломятся под тысячами экземпляров различных сочинений. Чего в них нет! Тут романы Булгарина, Лажечникова, Воскресенского, Загоскина, Зотова, тут «Тысяча одна ночь, арабские сказки, и странствования «Телемака», переложенные на русский язык Захаровым в 1786 г, и «Философ английский» или «Житие Клеветанда, побочного сына Кромвеля», напечатанное в 1764 году; трудов писателей современных или мало, или совсем нет. Мы видели и такие библиотеки, где ничего нет, кроме старых журналов да десятков трех или четырех книг всех родов, начиная с «Духа законов» Монтескье и «Политической экономии» Молиери до «Поваренной книги» Авдеевой»* [16, с. 123].

Автор, який друкувався у Воєнному збірнику під псевдонімом «В.С.» вказував що незважаючи на значну кількість видань у фондах полкових бібліотек *«А читать нам все таки нечего... полковые библиотеки, большею частью, уподобляются нестройным грудам всякого хлама, уличным лавочкам букинистов»* [5, с. 266].

Поряд з тим, далеко не всі видання користувалися популярністю у офіцерському середовищі. Генерал-лейтенант, командувач 11 піхотної дивізії, штаб якої базувався у м. Луцьк, Е. Свідзинський, зазначав що деякі найбільш популярні книги ще читалися, але ті які вимагали інтелектуальних зусиль і спеціальних військових знань, залишалися на полицях бібліотек [29, с. 235]. Також він вказував на те, що військові періодичні видання взагалі не викликали цікавості у офіцерів і як наслідок, війська страждали від низького фахового рівня командного складу. Тому, командувач вважав, що у полкових бібліотеках і офіцерських читальнях мають обов'язково зберігатися всі необхідні накази і циркуляри, а також довідкові календарі, військово-енциклопедичні словники, словники

іноземних слів, карти усіх європейських держав, ґрунтовні дослідження й праці з військової справи [29, с. 235].

Розміри полкових бібліотек були достатньо різними. За відомостями на 1865 р. у їх фондах налічувалося від 10 до 10000 книг [2, с. 536]. Одним з потужних книжкових зібрань була Морська бібліотека у Севастополі. На 1868 р. її фонди налічували 24765 одиниць зберігання у п'яти розділах каталогу: «Богослов'я, Філософія, Правознавство і Педагогіка», «Політика, Історія, Географія й Подорожі», «Математика, Мореплавання, Військові науки й Технології», «Природничі науки, Медицина й Мистецтво», «Поезія й Романи» [21].

Переважна ж більшість полкових бібліотек мала достатньо обмежені фонди. Так, бібліотека 58 Празького піхотного полку, який з 1870 р., який розміщувався у Миколаєві упродовж 1870-1914 рр., на 1907 р. налічувала понад 1000 примірників навчальної й художньої літератури. Очолював її штаб-капітан І.Х. Попандопуло [26]. Крім того у місті функціонувала, також бібліотека 7-го Донського козацького полку [11]. У м. Сімферополь діяла бібліотека 51 піхотного Литовського полку, передислокованого сюди у 1874. Її фонди налічували понад 6 тис. військових, військово-історичних, художніх, періодичних видань. За списком бібліотеки її членами було 558 осіб. Серед них: віце-адмірал Г.І. Бутаков, генерал-ад'ютант Б.О. фон Глазенап, а також 189 офіцерів флоту, 33 медичних співробітника, 51 дійсний неонов'язковий член, 33 сторонніх члени [21, с. 28]. Серед читачів цієї бібліотеки, також, був прапорщик, а згодом письменник С.М. Сергєєв-Ценський [1].

Обмеженість фондів мала й об'єктивні причини. Під час військових походів бібліотеки залишалися на складах або передавалися до найближчої військової частини, яка не брала участі у військових діях. Після закінчення військових дій траплялося що полк не мав фінансової або транспортної можливості перевезти в інше місце розташування бібліотеку [18, с. 194]. Тоді відбиралося кілька десятків видань, а інші виставлялися на розпродаж. Якщо книги не купувалися, то у деяких випадках від-

бувалася їх утилізація. Таким чином, бібліотека яка збиралася упродовж тривалого часу просто зникла. Така доля спіткала бібліотеку 48 Одеського піхотного полку. Під час військової кампанії 1853-1856 рр. книжкове зібрання військового підрозділу було залишено на складі. Оскільки приміщення були непридатні для зберігання книг, її частина взагалі загинула а інша частина була зіпсована [18, с. 194]. По завершенні бойових дій вирішено було сформувати нову бібліотеку. Згодом, під час передислокації з Полтавської губернії до Подільської бібліотеку було залишено у м. Кременчук [18, с. 195].

Відповідно до рішення 1865 р. про закріплення складів за полками, з'явилася можливість збереження бібліотеки, але оскільки бібліотечної суми було не достатньо для перевезення. Лише невелика частина видань була перевезено, а все інше розпродано. Таким чином, упродовж 12 років полк змушений був тричі започатковувати бібліотеку. Така ж доля спіткала й книгозбірні 9-го гусарського Київського й 11 гусарського Ізюмського полків [15, с. 92].

Інколи спостерігався й протилежний підхід. Під час Кримської війни у серпні-вересні 1855 р. Севастопольська Морська бібліотека була евакуйована до Миколаєва [9, с. 359]. Процесом перевезення керував Г.І Бутаков [14, с. 15]. У Миколаєві книги були прийняті секретарем-скарбником З.А. Аркасом. Вже через рік Севастополь отримав нову бібліотеку. 9 серпня 1856 р. офіцери дунайської гребної флотилії звернулися з ініціативою про передачу офіцерської бібліотеки Ізмаїльського порту у зв'язку з його ліквідацією, до Севастополя. Фонди, за рішенням комітету Севастопольської морської бібліотеки, який визнав їх такими що не мають увійти до її складу,

було розміщено у приміщенні колишнього дівочого училища [9, с. 360]. Таким чином, до кінця року у місті постала нова офіцерська бібліотека.

У 1890 р., після 35 років, перебування у місті, Морську бібліотеку було повернуто з Миколаєва до Севастополя. Поряд з тим, сам факт перебування бібліотеки у Миколаєві, й те що офіцери військових підрозділів, які квартирували у місті, призвичаїлися до користування її фондами, сприяв виникненню Офіцерської бібліотеки миколаївського порту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, упродовж ХІХ ст. внаслідок реформування регулярних підрозділів російської імперської армії, майже кожен полк, який перебував у Наддніпрянській Україні мав власну офіцерську бібліотеку. Її призначенням було виховання особового складу, самоосвіта й самовдосконалення. Але поряд з тим, полкові книгозбірні далеко не завжди виконували ті завдання, які ставилися перед ними державою і командуванням. Переважно фонди бібліотек не мали професійної й спеціальної літератури, яка не викликала особливого інтересу у офіцерів військових підрозділів, а наповнювалися у довільний спосіб виданнями розважального змісту. Під час передислокації полків книгозбірні зазвичай розпродавалися, або втрачалися, зберігаючись у непристосованих складських приміщеннях. Серед полкових бібліотек Наддніпрянської України своєю унікальністю відзначалися Севастопольська морська бібліотека, яка володіла одним з найбільших книжкових зібрань і бібліотека 11 Ізюмського драгунського полку, яка всупереч існуючим, щодо української мови заборонам мала відділ україномовної літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова С.Л. Симферополь. Этюды истории, культуры, архитектуры / С.Л. Белова. – Симферополь: Таврия-Плюс, 2001. – 183 с. // Крымовед / Режим доступу: <http://www.krimoved-library.ru/books/simferopol-etudi-istorii-kulturi-arhitekturi.html>.
2. Библиотеки полковые (войсковые) // Военная энциклопедия: В 18-ти тт. / под ред. полк. В.Ф. Новицкого и др. – Т. 4: [Б - Бомба]. –СПб.: Т-во И. Сытина, 1911, [обл. 1910]. – С. 536-537.
3. Библиотеки солдатские // Военная энциклопедия: В 18-ти тт. / под ред. полк.

- В.Ф. Новицкого и др. – Т. 4: [Б - Бомба]. – СПб. : Т-во И. Сытина, 1911, [обл. 1910]. – С. 537.
4. Востросаблин В. Офицерское собрание / В. Востросаблин // Разведчик. – 1898. – № 393. – С. 375-377.
 5. В.С. Устройство полковых и батальонных библиотек / В.С. // Военный сборник. – 1866. – Т. 9. – № 6, 25 червня. – С. 265-272.
 6. Высочайшее пожалование 25 тыс. руб. на исправление севастопольской морской библиотеки // Морской сборник. – 1854. – Т. 13. – № 12. – пр. расп. – С. ХСV.
 7. Говоров Б.Н., Швед Г.А. и др. Сумские гусары 1651-1951 / Б.Н. Говоров, Г.А. Швед и др. – Буэнос-Айрес, 1954. – 323 с.
 8. Закревский Н. Воспоминания об адмирале А.С. Грейге (Из записок врача морской службы) / Н. Закревский // Морской сборник. – 1864. – Т. LXX. – № 2. – С. 189-203.
 9. Зарудный В. Севастопольская морская библиотека / В. Зарудный // Морской сборник. – 1862. – Т. LXIII. – № 12. – С. 351-390.
 10. Несколько слов по поводу статьи г. Мартьянова: Полковые офицерские библиотеки // Военный сборник. – 1866. – Т. 9. – № 7, 15 липня. – С. 93-98.
 11. Инютина Н. День библиотек / Н. Инютина // Вечерний Николаев. – 2008. – № 110. – 30 вересня.
 12. Карпова С. Военные библиотеки: испытание временем / С. Карпова // Морская библиотека им. Адмирала М.П. Лазарева. – Режим доступу: http://www.sevmb.com/about/smi/p_1_at211_id38/
 13. Клещук С.Е. Военные НТБ в русской императорской армии / С.Е. Клещук // Научные и технические библиотеки. – 1999. – № 9. – С. 64-78. – Режим доступу: http://www.gpntb.ru/win/ntb/ntb99/9/f09_12.html
 14. Леписевич Н. История Севастопольской Морской библиотеки на страницах журнала «Морской сборник» / Н. Леписевич // Праці Центру пам'яткознавства: Зб. наук. пр. / О.М. Титова (гол. ред.), В.І. Акуленко, Л.О. Гриффен [та ін.]; Центр пам'яткознавства НАН України. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України, 2013. – Вип. 23. – С. 7-20.
 15. Лютов С.Н. Военные библиотеки в России (XIX – начало XX века) / С.Н. Лютов, А.М. Панченко; Сиб. отделение Рос.акад. наук, Гос. публич.науч.-техн. б-ка; Новосиб. высш. воен. командное училище(воен. ин-т); науч. ред. Е.Б. Артемьева. – Новосибирск: ГПНТБ СОРАН, 2007. – 304 с.
 16. Мартьянов П. Полковые офицерские библиотеки / П. Мартьянов // Военный сборник. – 1866. – Т. 9. – № 3. – С. 123-131.
 17. Матвеев М.Ю. Библиотеки, основанные по сословному и профессиональному признаку: вторая половина XIX – начало XX в. / М.Ю. Матвеев // Труды Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2013. – Т. 201. – С. 145-155.
 18. Об устройстве военных библиотек // Военный сборник. – 1867. – Т. 10. – № 4, 27 квітня. – С. 189-240.
 19. Об устройстве военных собраний и общих офицерских столов // Военный сборник. – 1871. – Т. 14. – № 9. – С. 57-103.
 20. О севастопольской библиотеке // Морской сборник. – 1850. – Т. 3. – № 3. – С. 207-213.
 21. Отчет из севастопольской морской офицерской библиотеки: представлен комитетом директоров, за время с 1-го октября 1867 по 1-е октября 1868 года // Морской сборник. – 1869. – Т. 100. – № 1. – С.25-36.
 22. Панченко А.М. История полковых офицерских библиотек на страницах «Военного сборника» / А.М. Панченко // Сборник научных трудов. – Новосибирск: НВИ, 2004. – Вып. 12. – С. 53-62.
 23. Панченко А.М. Офицерские библиотеки гвардейских полков русской армии / А.М. Панченко // Сборник научных трудов. – Новосибирск: НВВКУ, 2004. – Вып. 13. – С. 96-105.

24. Рукавичникова В.В. «Нет ни одного армейского полка, который не имел бы своей библиотеки...» / В. Рукавичникова // Альманах Чело. – 2012. – № 1(50). – С. 67-73.
25. Положение об офицерских собраниях в отдельных частях войск // Российский военный сборник. – М.: Военный университет, 1996 – Вып 10. Военное законодательство Российской империи (Кодекс Русского Военного Права) – С. 158-163.
26. 58-й пехотный Прагский полк вне службы. Факты и обстоятельства // За матеріалами Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культуры Южного Прибужья. (От истоков до начала XX века) – Кн. 1. Из пришлого культурной жизни на Николаевщине [Текст] / Ковалева О.Ф., Чистов В.П. – Николаев: Тетра, 2000. – С. 179-181. // Региональный інформаційний портал «Прибужья» – Режим доступу: <http://www.regportal.mk.ua/index.php/2012-03-24-16-5956/500-58>
27. Пчілка О. Автобіографія // Оповідання, 3 автобіографією / Пчілка Олена. – Харків: Рух, 1930. – С. 5-46.
28. Саксаганський П.К. По шляху життя: мемуари / П. Саксаганський (П.К. Тобілевич); [ред. М. Новицький]. – Харків: Державне літературне видавництво, 1935. – 230 с.
29. Свидзинский Э. О развитии военных познаний и общих принципов в среде офицеров армии / Э. Свидзинский // Военный сборник. – 1875.– № 10.– С. 233-235.
30. Систематический сборник приказов по военному ведомству и циркуляров Главного штаба за время с 1 января 1869 года по 1 октября 1882 г.: Для руководства в войсках и войсковых упр. по поруч. воен. министра сост. и изд. ген.-майор В.Д. Коссинский. – СПб.: Типолит. Фрейман, 1883. – 1349 с.
31. С. Л-в. Приобретение книг и журналов для офицерских библиотек // Разведчик. – 1898. – № 408. – С. 696-698.
32. Указ Императора Александра II от 12 октября 1874 г. «Об Уставе офицерских собраний» // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе. 1874. – СПб, 1876. – Т. 49. – С. 271-278.

LITERATURA

1. Belova S.L. Simferopol'. Jetjudy istorii, kul'tury, arhitektury / S.L. Belova. – Simferopol': Tavrija-Pljus, 2001. – 183 s. // Krymoved / Rezhim dostupu: <http://www.krimoved-library.ru/books/simferopol-etudi-istorii-kulturi-arhitekturi.html>.
2. Biblioteki polkovye (vojskovye) // Voennaja jenciklopedija: V 18-ti tt. / pod red. polk. V.F. Novickogo i dr. – Т. 4: [В - Bomba]. – SPb.: T-vo I. Sytina, 1911, [obl. 1910]. – S. 536-537.
3. Biblioteki soldatskie // Voennaja jenciklopedija: V 18-ti tt. / pod red. polk. V.F. Novickogo i dr. – Т. 4: [В - Bomba]. – SPb.: T-vo I. Sytina, 1911, [obl. 1910]. – S. 537.
4. Vostrosablin V. Oficerskoe sobranie / V. Vostrosablin // Razvedchik. – 1898. – № 393. – S. 375-377.
5. V.S. Ustrojstvo polkovykh i batal'onnykh bibliotek / V.S. // Voennyj sbornik. – 1866. – Т. 9. – № 6, 25 chervnja. – S. 265-272.
6. Vysochajshee pozhalovanie 25 tys. rub. na ispravlenie sevastopol'skoj morskoy biblioteki // Morskoy sbornik. – 1854. – Т. 13. – № 12. – pr. rasp. – S. XCV.
7. Govorov B.N., Shved G.A. i dr. Sumskie gusary 1651-1951 / B.N. Govorov, G.A. Shved i dr. – Bujenos-Ajres, 1954. – 323 s.
8. Zakrevskij N. Vospominanija ob admirale A.S. Grejge (Iz zapisok vracha morskoy sluzhby) / N. Zakrevskij // Morskoy sbornik. – 1864. – Т. LXX.– № 2. – S. 189-203.
9. Zarudnyj V. Sevastopol'skaja morskaja biblioteka / V. Zarudnyj // Morskoy sbornik. – 1862. – Т. LXIII.– № 12. – S. 351-390.

10. Neskol'ko slov po povodu stat'i g. Mart'janova: Polkovye oficerskie biblioteki // Voennyj sbornik. – 1866. – T. 9. – № 7, 15 lipnja. – S. 93-98.
11. Injutina N. Den' bibliotek /N. Injunita // Vechernij Nikolaev. – 2008. – № 110. – 30 veresnja.
12. Karpova S. Voennye biblioteki: ispytanie vremenem / S. Karpova // Morskaja biblioteka im. Admirala M.P. Lazareva. – Rezhim dostupu: http://www.sevmb.com/about/smi/p_1_at211_id38/
13. Kleshhuk S.E. Voennye NTB v russkoj imperatorskoj armii / S.E. Kleshhuk // Nauchnye i tehniczeskie biblioteki. – 1999. – № 9. – S. 64–78. – Rezhim dostupu: http://www.gpntb.ru/win/ntb/ntb99/9/f09_12.html
14. Lepisevich N. Istorija Sevastopol'skoj Morskoj biblioteki na stranicah zhurnala «Morskoj sbornik» / N. Lepisevich // Praci Centru pam'jatkoznavstva: Zb. nauk. pr. / O.M. Tytova (gol. red.), V.I. Akulenko, L.O. Griffen [ta in.]; Centr pam'jatkoznavstva NAN Ukrai'ny. – K.: Centr pam'jatkoznavstva NAN Ukrai'ny, 2013. – Vyp. 23. – S. 7-20.
15. Ljutov S.N. Voennye byblyoteky v Rossyju (XIX – nachalo XX veka) / S.N. Ljutov, A.M. Panchenko; Syb. otd-nye Ros.akad. nauk, Gos. pablych.nauch.-tehn. b-ka; Novosyb. v'yssh. voen. komandnoe uchylyshhe(voen. un-t); nauch. red. E.B. Artem'eva. – Novosybyrsk: GPNTB SORAN, 2007. – 304 s.
16. Mart'janov P. Polkovye ofycerskue byblyoteky / P. Mart'janov // Voennyj sbornik. – 1866. – T. 9. – № 3. –S. 123-131.
17. Matveev M.Ju. Byblyoteky, osnovannye po soslovnomu y professional'nomu pryznaku: vtoraja polovyna XIX – nachalo XX v. / M.Ju. Matveev // Trudy Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo unyversyteta kul'tury y yskusstv. –2013. – T. 201. – S. 145-155.
18. Ob ustrojstve voennyh byblyotek // Voennyj sbornik. – 1867. – T. 10. – № 4, 27 kvitnja. – S. 189-240.
19. Ob ustrojstvevoennyh sobranij y obshhyh ofycerskyh stolov // Voennyj sbornik. – 1871. – T. 14. – № 9. – S. 57-103.
20. O sevastopol'skoj byblyoteki // Morskoj sbornik. – 1850. – T. 3.– № 3. – S. 207–213.
21. Otchet yz sevastopol'skoj morskoj ofycerskoj byblyoteki: predstavlen komytetom dyrektorov, za vremja s 1-go oktjabrja 1867 po 1-e oktjabrja 1868 goda // Morskoj sbornik. – 1869. – T. 100.– № 1. – S.25-36.
22. Panchenko A.M. Ystoryja polkovnyh ofycerskyh byblyotek na stranycah «Voennogo sbornika» / A.M. Panchenko // Sbornik nauchnyh trudov. – Novosybyrsk: NVY, 2004. – Vyp. 12. – S. 53-62.
23. Panchenko A.M. Ofycerskue byblyoteky gvardejskyh polkov russkoj armyy / A.M. Panchenko // Sbornik nauchnyh trudov. – Novosybyrsk: NVVKU, 2004. – Vyp. 13. – S. 96-105.
24. Rukavychnykova V.V. «Net ny odnogo armejskogo polka, kotoryj ne umel by svoebyblyoteky...» / V. Rukavychnykova // Al'manah Chelo. – 2012. – № 1(50). –S. 67-73.
25. Polozhenye ob ofycerskyh sobranijah v otdel'nyh chastjah vojsk // Rosssyjskij voennyj sbornik. – M.: Voennyj unyversytet, 1996 – Vyp. 10. Voennoe zakonodatel'stvo Rossyjskoj ymperyy (Kodeks Russskogo Voennogo Prava) – S. 158-163.
26. 58-j pehotnyj Pragskij polk vne sluzhby. Fakty y obstojatel'stva// Za materialamy Kovaleva O.F., Chystov V.P. Ocherky ystoryy kul'tury Juzhnogo Prybuzh'ja. (Ot ystokov do nachala XX veka) – Kn. 1. Yz pryshlogo kul'turnoj zhyzny na Nykolaevshhine [Tekst] / Kovaleva O.F., Chystov V.P. – Nykolaev: Tetra, 2000. – S. 179-181. // Regional'nyj informacijnyj portal «Prybuzhzhja» – Rezhym dostupu: <http://www.regportal.mk.ua/index.php/2012-03-24-16-5956/500-58>
27. Pchilka O. Avtobiografija // Opovidannja, Z avtobiografijeju / Pchilka Olena. – Harkiv: Ruh, 1930. – S. 5-46.
28. Saksagans'kyj P.K. Po shljahu zhyttja: memuary / P. Saksagans'kyj (P.K. Tobilevych); [red. M. Novyc'kyj]. – Harkiv: Derzhavne literaturne vydavnytvo, 1935. – 230 s.
29. Svydzynskij Э. O razvytyu voennyh poznanyj y obshhyh pryncypov v srede

ofycerov armyy / Э. Svydzynskij // Военный сборник. – 1875.– № 10.– S. 233-235.

30. Systematicheskyj sbornik prykazov po voennomu vedomstvu y cyrkuljarov Glavnogo shtaba za vremja s 1 janvarja 1869 goda po 1 oktjabrja 1882 g.: Dlja rukovodstva v vojskah y vojskovyh upr. po poruch. voen. mynustra sost. y yzd. gen.-major V.D. Kossynskij. – SPb.: Typo-lyt. Frejman, 1883. – 1349 s.

31. S. L-v. Pryobretenye knyg y zhurnalov dlja ofycerskyh byblyotek // Razvedchyk. – 1898. – № 408. – S. 696-698.

32. Ukaz Ymperatora Aleksandra II ot 12 oktjabrja 1874 g. «Ob Ustave ofycerskyh sobranij» // Polnoe sobranie zakonov Rossyjskoj Ymperyy. Sobranie vtoroe. 1874. – SPb, 1876. – T. 49. – S. 271-278.